

Kryzys i upadek cesarstwa rzymskiego

Materiał składa się z sekcji: „Kryzys III wieku”, „Goci”, „Reformy Dioklecjana”, „Zażegnanie kryzysu”, „Wielka wędrówka ludów i podział cesarstwa rzymskiego”, „Najazdy plemion barbarzyńskich”, „Upadek cesarstwa rzymskiego”, „Podsumowanie”.

Materiał zawiera 11 ilustracji (fotografii, obrazów, rysunków), 6 ćwiczeń, w tym 5 interaktywnych.

Kryzys i upadek cesarstwa rzymskiego

Genzeryk zdobywa Rzym w 455 roku
Źródło: domena publiczna.

Kryzys III wieku

W III w. n.e. cesarstwo rzymskie zmagало się z wieloma problemami wewnętrznymi. Okres niepokojów politycznych, gospodarczych i militarnych nazywany jest **kryzysem III wieku**. Wówczas w kraju dochodziło do licznych konfliktów i prób uzurpacji (chęci przejęcia) władzy. Gospodarka pogrążyła się w chaosie, a ludność wyniszczały epidemie. W tym okresie cesarstwo dotknęła tzw. **plaga Cypriana**. Gęste zaludnienie miast i dostęp do wody wszystkich mieszkańców, arystokracji i biedoty, powodował szerzenie się chorób.

Armia rzymska nie przypominała już wojska czasów wczesnego **pryncypatu**. Legionistów rekrutowano z rejonów zasiedlonych masami barbarzyńskich imigrantów. Coraz większy wpływ na obieranie cesarzy miała **gwardia pretoriańska**. Kryteria wyboru władców były proste: wygrywał ten z kandydatów, który obiecał większą premię za objęcie tronu. Oblicza się, że podczas trwającego 50 lat kryzysu pojawiło się około 20–25 uzurpatorów i pretendentów do władzy cesarskiej. Większość po krótkim czasie zginęła. Władzę oficjalnie objęło 26 cesarzy – dla większości wstąpienie na tron w praktyce było równoznaczne z wyrokiem śmierci. W tym czasie **barbarzyńcy**, dobrze wyczuwając wewnętrzne osłabienie imperium, zaczęli stopniowo rozprzestrzeniać się po terytorium cesarstwa.

W trakcie kryzysu III wieku nie tylko Rzym, lecz także inne miasta w cesarstwie zaczęły otaczać się fortyfikacjami. Potężne mury w mieście Lugo w północno-zachodniej Hiszpanii. Powstałe w latach 263–276 n.e. stanowią jeden z najlepiej zachowanych przykładów rzymskiej fortyfikacji w Europie

Źródło: Rosa Cabecinhas & Alcino Cunha (Rosino), licencja: CC BY 2.0.

Goci

Ozdobna zapinka do szat używana przez Gotów

Źródło: Luis García, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Na zachodzie kontynentu europejskiego zagrożeniem stały się ludy pochodzące z terytorium Skandynawii, przede wszystkim dzisiejszej Szwecji. Stamtąd wywodziły się germańskie plemiona, które określa się mianem **Gotów**. W ich ślad na południowy wschód posuwali się **Wandalowie**, **Burgundowie** i **Gepidowie**. Ich wielki marsz w stronę Morza

Czarnego w III w. n.e. spowodował wędrówkę i przemieszczanie się innych plemion. Markomanowie, Sarmaci i Kwadowie zostali zepchnięci w stronę granic Rzymu. W roku 267 zdołali nawet zdobyć Ateny.

Ćwiczenie 1

Wskaż prawdziwe zdania opisujące plemiona germańskie.

☐ Plemię Gotów w III w. n.e. zaatakowało granice cesarstwa rzymskiego.

☐ Wandalowie brali udział w wędrówce ludów.

☐ Goci zdobyli Ateny w III w. n.e.

☐ Goci przybyli do Europy Środkowej z terenów dzisiejszej Rosji.

☐ Plemię Burgundów zdołało zdobyć miasto Rzym.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Reformy Dioklecjana

W wyniku trwających całe dziesięciolecia wojen i najazdów cały region świata grecko-rzymskiego został zrujnowany. Zniszczeniu lub rabunkowi uległy wielkie miasta. Te nieszczęścia szły w parze ze śmiertelnościami epidemicznymi i kryzysem gospodarki.

Spokój w imperium zdołał przywrócić dopiero cesarz **Dioklecjan** na początku IV w. n.e. Uznał on, że najbardziej efektywnym sposobem administrowania wielkim mocarstwem i zapobieżenia uzurpacjom będzie tzw. **tetrarchia**, czyli współrządy czterech cesarzy: dwóch

Cesarz Dioklecjan

Źródło: G.dallorto , Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

wyższych rangą i starszych wiekiem
augustów oraz dwóch młodszych cesarów,
w których rękach spoczywała władza
wykonawcza. Każdy z **tetrarchów** otrzymał

swoją armię i strefę, za którą odpowiadał.

System tetrarchii w cesarstwie rzymskim (koniec IV w.). Dioklecjan, jako august, zatrzymał dla siebie Wschód. Drugi august, Maksymian, otrzymał Italię i Afrykę. Cezar Konstancjusz odpowiadał za Galię i Brytanię, a drugi cesarz, Galileusz, za prowincje naddunajskie. Zasiadać mieli w czterech stolicach: Trewirze, Mediolanie, Sirmium i Nikomedii. Intencją Dioklecjana było usytuowanie nowych stolic jak najbliżej zagrożonych granic

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 2

W oparciu o mapę przyporządkuj prowincje do tetrarchów, którzy nimi zarządzali.

Dioklecjan

Brytania

Italia

Egipt

Galia

Tracja

Azja

Mezja

Hiszpania

Galeriusz

Maksymian

Konstancjusz

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Dzięki reformom Dioklecjana granice cesarstwa zostały utrzymane i umocnione, a liczne miasta otoczono fortyfikacjami. Dioklecjan zwiększył liczebność armii oraz zhierarchizował administrację centralną, a ponadto zdecydował się na zreorganizowanie systemu podatkowego. Po niemal 50 latach zaciętej walki o przetrwanie imperium, wypełnionej wojnami domowymi, rewoltami, barbarzyńskimi najazdami i śmiertelnościami epidemiami, Rzym pod panowaniem Dioklecjana i pozostałych

Rzeźba przedstawiająca tetrarchów, wmurowana w narożnik fasady bazyliki św. Marka w Wenecji
Źródło: Lure, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

tetrarchów nie tylko przetrwał, lecz zaczął się umacniać. Seria radykalnych reform na przełomie III i IV w. n.e. pozwoliła na przezwycięzenie kryzysu III wieku. Państwo zmieniło się jednak nie do poznania. Wiele zubożałych i zrujnowanych miast, zwłaszcza na bardziej dotkniętym najazdami Zachodzie, nie było już w stanie odzyskać dawnej świetności. Coraz wyższe podatki i rekwirowanie dóbr na potrzeby armii powodowało, że ludność uciekała z miast na prowincję, szukając możliwości zapewnienia sobie lepszych warunków bytowych. Naukowcy widzą w tym jeden z początkowych elementów procesu, który w epoce średniowiecznej był znany pod nazwą **feudalizmu**. Antyczna, grecko-rzymska cywilizacja, której

synonimem był samorząd miast, zaczęła nieubłagane odchodzić w przeszłość.

Ćwiczenie 3

Zaznacz reformy, dzięki którym został zażegnany kryzys III wieku.

- ☐ reforma administracji
- ☐ reforma podatkowa
- ☐ wypowiedzenie wojny barbarzyńcom
- ☐ wprowadzenie systemu tetrarchii
- ☐ zlikwidowanie senatu
- ☐ reforma rolnictwa

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Wielka wędrówka ludów i podział cesarstwa rzymskiego

Reformy Dioklecjana zatrzymały na pewien czas kryzys w państwie, jednak nie uchroniły cesarstwa przed prawdziwym niebezpieczeństwem – **wielką wędrówką ludów**.

Zapoczątkowali ją przybyli ze stepów Azji koczowniczy **Hunowie**, którzy w 375 r. przekroczyli Wołgę i podbili część plemion germańskich. Przebywający nad Dunajem **Wizygoci** postanowili szukać schronienia w granicach imperium. Cesarstwo zezwoliło masom głodującym ludów osiedlić się na swoim terytorium. Wkrótce jednak, w związku ze słabością militarną cesarstwa, a także korupcją urzędników rzymskich i przymusem płacenia coraz wyższych danin barbarzyńcy wymknęli się spod kontroli i zaczęli pustoszyć Trację i Macedonię.

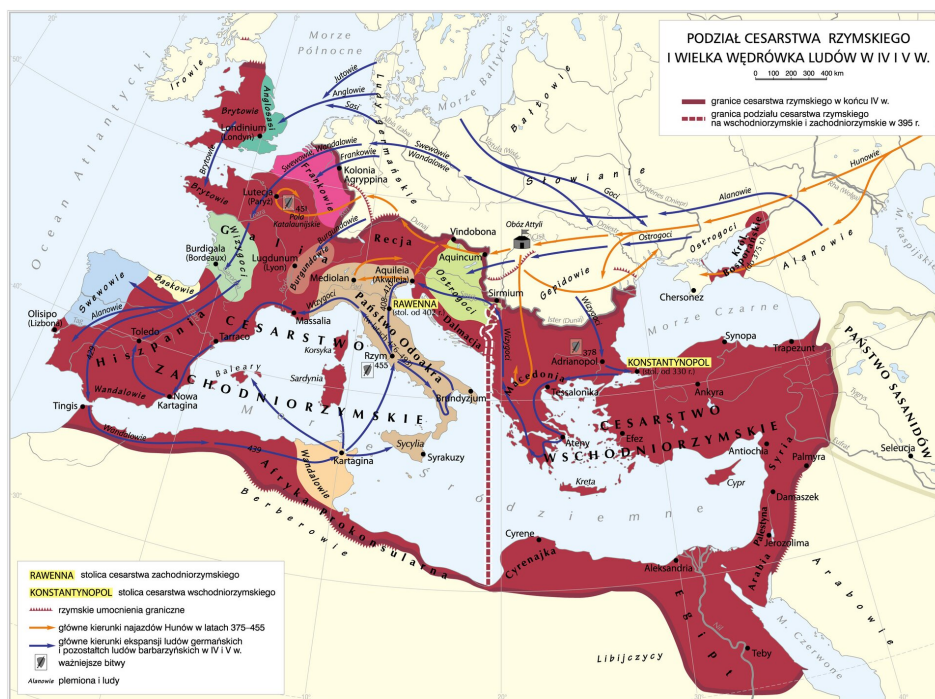
W **378 r.** doszło do wielkiej **bitwy pod Adrianopolem** (dzisiaj Edirne w europejskiej części Turcji). Rzymianie ponieśli straszliwą klęskę z rąk wizygockiego wodza Fritigerna. Cesarz **Walens** zginął na polu walki, a ciała nigdy nie odnaleziono. Władca nie pozostawił męskiego potomka, co było przyczyną chaosu i licznych prób uzurpowania władzy. Była to pierwsza zapowiedź wielkich nieszczęść, jakie czekały cesarstwo ze strony najeźdźców.

W **395 r. n.e.** po śmierci cesarza Teodozjusza Wielkiego doszło do kolejnej serii katastrofalnych wydarzeń, które miały położyć kres grecko-rzymskiej cywilizacji w jej dotychczasowym kształcie. Imperium uległo definitywnemu podziałowi na **cesarstwo zachodniorzymskie**, ze stolicą w **Rawennie** i **cesarstwo wschodniorzymskie**, ze stolicą w **Konstantynopolu**.

Ciekawostka

Konstantynopol został założony przez cesarza **Konstantyna Wielkiego**, który w 324 r. n.e. podjął decyzję o wzniesieniu miasta na miejscu greckiego Byzantionu. W **330 roku** awansowało ono na administracyjną **stolicę cesarstwa**. Kontrolowała ona łączącą Morze Śródziemne i Morze Czarne cieśninę Bosfor, jak i szlaki na styku Europy i Azji. Konstantynopol został założony w niedalekiej odległości od granic na Dunaju i Eufracie, dlatego mógł stanowić dogodny punkt łączący szlaki w Cesarstwie Rzymskim.

Ćwiczenie 4

Podział cesarstwa rzymskiego i wielka wędrówka ludów w IV i V wieku

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY 3.0.

Na podstawie mapy ustal, które plemiona osiedliły się na terenie cesarstwa rzymskiego. Powiedz, która część imperium w większym stopniu została objęta najazdami.

Ćwiczenie 5

Zaznacz rok podziału cesarstwa rzymskiego na dwie części:

☐ 395 r.

☐ 476 r.

☐ 375 r.

☐ 330 r.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 6

Wskaż cesarza, który dokonał podziału cesarstwa.

☐ Konstantyn Wielki

☐ Oktawian August

☐ Teodozjusz Wielki

☐ Dioklecjan

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Najazdy plemion barbarzyńskich

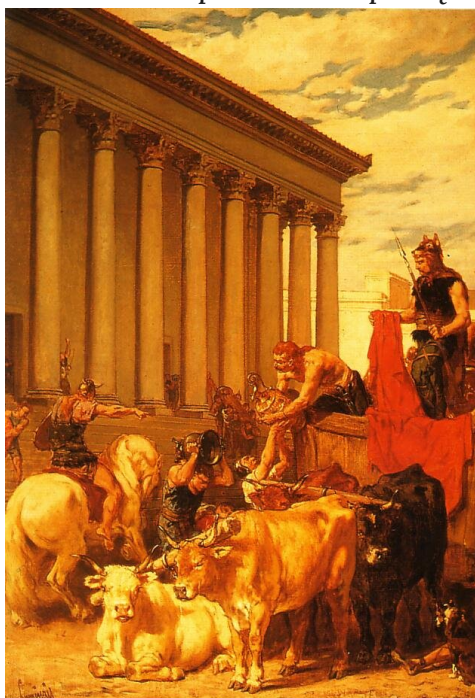
Parada Alaryka na ulicach Aten po zdobyciu miasta. Malowidło z 1920 roku

Źródło: domena publiczna.

W IV w n.e. na terenie Europy trwała wędrówka różnych plemion. Była spowodowana najazdami plemion koczowniczych ze stepów położonych w Azji, zwanych **Hunami**. W wyobrażeniu Rzymian ich zwyczaje stanowiły szczyt barbarzyństwa, a także obawiano się ich ze względu na sposób prowadzenia walki z przeciwnikiem. Hunowie atakowali gwałtownie, z impetem i szybkością, co powodowało przemieszczanie się ludów dotychczas osiadłych. W związku z tym na granice Imperium Rzymskiego zaczęli coraz mocniej napierać barbarzyńcy, którym przewodzili wybitni wodzowie. Półwysep Bałkański i północną Italię atakował **Alaryk** na czele germańskich **Wizygotów**.

W związku z coraz silniejszym naporem ludów germańskich z częścią z nich Rzym zdecydował się zawrzeć przymierze. Wynikało to z faktu rozciągłości granic cesarstwa, a także słabości rzymskiej armii, która dodatkowo doznała w 378 r. klęski pod Adrianopolem z rąk Wizygotów. Rzym za cenę pozwolenia osiedlenia się na terytorium cesarstwa, a także płacony trybut, zobowiązywał ludy do dostarczania żołnierzy. Takie plemiona uzyskiwały status **foederati** [czyt.: federati], a więc sprzymierzonych. W ten sposób porozumienie z Wizygotami zawarł cesarz Teodozjusz. Po jego śmierci w 395 r., gdy nastąpił trwały rozpad cesarstwa, plemiona barbarzyńskie coraz śmielej funkcjonowały na nowym terytorium, a ich wodzowie postępowali względem Rzymu z pozycji siły.

Niebawem wizygocka armia zaatakowała Italię. W 410 r. n.e., po kilku miesiącach oblężenia, zdobyła Rzym (od 402 r. siedzibą cesarza była już Rawenna). Wieczne Miasto po raz pierwszy od niemal 800 lat padło ofiarą obcej armii. Barbarzyńcy palili i plądrowali Rzym przez kilka dni. Rzymskie wojska wycofały się z Brytanii. W prowincjach rzymskich powstawały królestwa Germanów: w Hiszpanii osiedlili się Swebowie i Wizygoci (którzy zajęli też południową Galię) natomiast Wandalowie opuścili Hiszpanię i osiedli w północnej Afryce.

Łupienie Rzymu przez Wizygotów

Źródło: domena publiczna.

Upadek cesarstwa rzymskiego

W połowie V w. n.e. Galię zaatakowali Hunowie pod wodzą **Attyli**, a strach przed straszliwym zagrożeniem doprowadził do scementowania wielkiego sojuszu Galo-Rzymian i barbarzyńców:

Eugène Delacroix, Attyla (1843-1847)

Źródło: domena publiczna.

Franków, Alamanów, Burgundów, a nawet Wizygotów. Ich pomoc pozwoliła rozbić Hunów w wielkiej **bitwie na Polach Katalaunijskich** w północno-wschodniej Francji, w 451 roku n.e. i powstrzymać ich przed atakiem na Rzym. Była to jedna z decydujących bitew w historii.

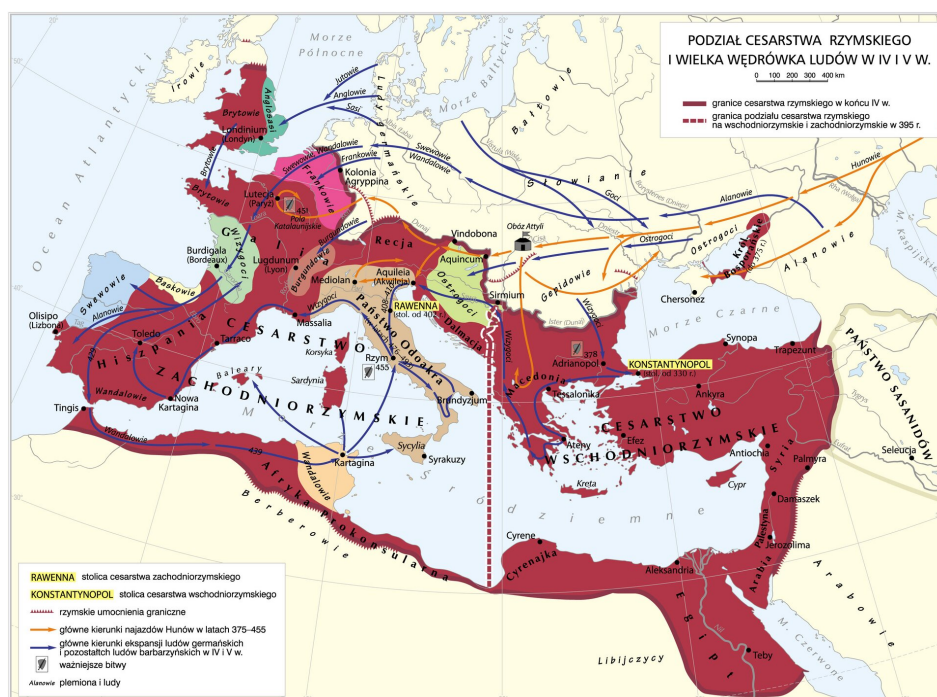
Kiedy minęło bezpośrednie zagrożenie, powróciły konflikty. W 455 roku król Wandalów w Afryce, Genzeryk, zdobył Rzym i złupił miasto do szczętu.

Genzeryk zdobywa Rzym w 455 roku

Źródło: domena publiczna.

Odtąd faktyczną władzę w zachodniej części cesarstwa sprawowali kolejno potężni germańscy wodzowie. Ostatecznie w **476 r. n.e.** Odoaker ogłosił się królem na barbarzyńską modłę, detronizując ostatniego cesarza rzymskiego, nieletniego **Romulusa Augustulusa**, który przypadkiem nosił zarówno imię mitycznego założyciela Rzymu, Romulusa, jak i założyciela cesarstwa – Augusta. Odoaker odesłał insygnia cesarskie do Konstantynopola. Od tego czasu formalnie naczelną władzę nad cesarstwem sprawował cesarz Wschodu, a Odoaker był tylko jego reprezentantem. Moment ten uznaje się za cezurę wyznaczającą **koniec starożytności**.

Ćwiczenie 7

Korzystając z mapy oraz wiedzy zdobytej na lekcji, uzupełnij poniższy tekst.

W III wieku imperium rzymskie znalazło się w . Na pewien czas cesarz powstrzymał trudności w państwie, przeprowadzając szereg . Wprowadził również system , czyli współrządów czterech cesarzy, z których każdy odpowiadał za inny obszar imperium. W IV wieku najazdy plemion barbarzyńskich zapoczątkowały wielką spustoszyli Galię i Hiszpanię, a następnie osiedlili się w północnej Afryce. Z Azji Środkowej do Europy przywędrowali , którzy atakowali północne prowincje cesarstwa. Ataki barbarzyńców doprowadziły w roku do podziału państwa na cesarstwo , ze stolicą w Rawennie, oraz wschodniorzymskie ze stolicą w . W 476 roku germański wódz zdobył Rzym i zdeponizował ostatniego cesarza Romulusa Augustulusa. Przyjmuje się, że owa data wyznacza koniec .

tetrarchii

starożytności

Goci

Wizygoci

Rzymie

Attyla

zachodniorzymskie

Dioklecjan

wędrówkę ludów

Wandalowie

Hunowie

prowincji

378

reform

Teodozjusz

Odoaker

395

Konstantynopolu

kryzysie

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Podsumowanie

1. Omów reformy cesarza Dioklecjana.
2. Wymień przyczyny kryzysu i upadku cesarstwa rzymskiego.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób plemiona barbarzyńskie przyczyniły się do upadku cesarstwa zachodniorzymskiego.
4. Wyjaśnij, dlaczego bitwa na Polach Katalaunijskich zaliczana jest do najważniejszych w dziejach historii.
5. Jakie skutki dla Europy niesło wielowiekowe panowanie Imperium Rzymskiego?